

ALGÚNS FENÓMENOS MORFOLÓXICOS DO GALEGO DE SANTIAGO

FRANCISCO DUBERT GARCÍA

1. Introducción

Para mellor comprende-la descrición dos fenómenos dialectais que imos presentar do galego falado na comarca de Santiago é necesario establecer primeiramente:

- a) o marco social en que decorre a vida santiaguesa, e
- b) o marco teórico, a metodoloxía e fins que procuramos seguir, que marcaron os nosos intereses e que polo tanto ocasionaron a exposición dos feitos lingüísticos nas condicións que tras este capítulo se presentan.

1.1. O marco social

Santiago é unha cidade na que durante este século se produciu un grande aumento da poboación: o Concello de Santiago no ano 1842 tiña 24.642 habitantes; no ano 1900 tiña 35.710, no 1950 61.852 e en 1981 chegou ós 93.695, o que significa que entre 1900 e 1981 aumentou a súa poboación no 100%. Estes datos poden non ser especialmente indicativos se temos en conta que ó longo da súa historia o concello de Santiago absorbeu outros, poño por caso Enfesta ou Conxo, que contribuíron a aumenta-la súa poboación; onde realmente se mostra o crecemento é na cidade, no casco urbano, que creceu entre 1900 e 1981 de 15.386 habitantes a 61.480, o que supón un medrar próximo ó 400 %¹. Este crecemento produciuse a través do fenómeno migratorio que levou xente da aldea á cidade. Este fenómeno tivo que producir na fala urbana importantes consecuencias, que deberían ser estudiasas.

¹ O conxunto destes datos, e os seguintes, foron tomados do *Censo de poboación e vivendas 1991, resultados provisionais* elaborado polo Instituto Galego de Estatística, Xunta de Galicia.

Pero é ademais un centro importante de comercio e de servizos, con feiras e mercados, avogados e médicos (no censo de 1991 o 1,27% dos santiagueses dedicase á agricultura, o 12,04% á industria, o 8,78% á construción e o 77,91% ó sector servizos); é un lugar de peregrinaxe e un importante centro universitario e cultural, relixioso e segrar; un núcleo de poder político e administrativo, centro dunha comarca moi superior en tamaño á administrada polo propio concello.

Polo que se refire á presenza da lingua galega no concello, témo-los seguintes datos: segundo o censo de 1991, o 33,18% dos santiagueses di falar galego sempre, o 52,67% afirma falalo ás veces e o 8,00% declara non o falar nunca. Observamos un alto grao de individuos bilingües (entendendo por tal xente que usa as dúas linguas, aínda que en proporcións posiblemente distintas). Como tódolos núcleos urbanos ou vilagos de Galicia, é un punto onde se dá un forte contacto cunha variedade prestixiada pertencente a outro sistema lingüístico, o castelán, que provoca con maior facilidade unha situación de interferencia e cambio lingüístico.

1.2. Marco teórico, metodoloxía e fins

1.2.1. Xeralmente, a dialectoloxía é definida de modos diversos, con obxectos de estudo, métodos e finalidades distintos. Entre esas concepcións cabe sinala-la denominada ‘dialectoloxía estrutural’, que pretende dar unha descrición non atomista dos dialectos, polo que mostra a súa estrutura interna facendo ‘gramáticas internalizadas’. Outra posible vía represéntaa a ‘dialectoloxía social’, que, maiormente, estudia e compara os niveis sociais que aparecen nun xeolecto. Aínda podemos destacar un terceiro método (máis antigo) denominado ‘xeografía lingüística’, que busca “las relaciones entre el espacio geográfico y la difusión (y disposición espacial) de los hechos lingüísticos”; non se ocupa de establecer-las fronteiras entre comunidades idiomáticas, nin de describi-la gramática dos xeolectos, nin, estrictamente, das diferencias sociolectais, “sino de la extensión y distribución geográficas de *fenómenos particulares* (fonemas, lexemas,...), dentro de una o más comunidades, y *de los límites entre las áreas ocupadas por tales fenómenos*” (Gimeno Fernández 1993: 82, cursivas nosas).

Coseriu mantén que a dialectoloxía non debe comparar simplemente os sociolectos dun xeolecto concreto (misión para el da sociolingüística), senón os sociolectos ou ‘niveis’ paralelos de xeolectos distintos: o portugués do nivel alto de Coímbra co de Lisboa ou Porto (e tamén o seu nivel medio e o seu nivel baixo, de par a par). Unha descrición completa debe incluír tódolos sociolectos paralelos posibles. O estudo destas linguas funcionais debe facerse atendendo ós fenómenos in-

dependentes que as unen ou afastan, pero non á gramática interna de cada unha delas, xa que: “a) la dialectología es estudio de la «configuración» espacial de las lenguas, o sea la variedad diatópica y de las relaciones interdialectales, y b) que es esencialmente «gramática comparada»” (Coseriu 1981: 25). As gramáticas dos dialectos fornecen materiais para a dialectoloxía, pero non son dialectoloxía, porque non son gramática comparada (1981: 18-19); por isto, o único método estritamente dialectolóxico é a xeografía lingüística. A dialectoloxía só pode ser estrutural se mostra nun mapa as diferentes estruturas que se dan nun diastema: por exemplo, cando ofrece mapas dos puntos do galego que conteñen no seu sistema a oposición /s/ ~ /ʃ/ fronte ós que conteñen as oposicións /s/ ~ /s̄/ ~ /ʃ/ ou /θ/ ~ /s/ ~ /ʃ/; mapas dos puntos que neutralizan a oposición “ver” ~ “mirar” en “mirar”, ou que distinguen entre ámbolos lexemas (1981: 27-8), etc. (todo isto, claro está, dentro de linguas funcionais paralelas, xebradas en función do espazo).

Por centrarse só no estudio fenómeno illado, algúns lingüistas e sociolingüistas acusan esta concepción de atomista. Sen embargo a sociolingüística tamén non pode ser outra cousa ca atomista², pois verdadeiramente só pode estudar un fenómeno, concreto e independente, ó longo da escala social nunha comunidade de fala.

1.2.2. Ó mirármolo resultados das enquisas do *Atlas Lingüístico Galego* (desde agora *ALGa*) e descrições dialectais de conxunto, observamos que sobre a zona de Santiago converxen algunhas isoglosas representativas na división dialectal que se ten feito do noso idioma. A finalidade principal do noso traballo é contribuír a afina-lo trazado destas isoglosas a través da observación da lingua do concello compostelán, xeralmente considerado zona de transición. Só de maneira secundaria, pretenderemos achegar unha mínima información do galego urbano.

Isto é o que nos leva a segui-los postulados de Coseriu a que máis arriba aludiamos. E é isto tamén o que nos move a tomar como modelo o traballo de Francisco Fernández Rei, nomeadamente, a súa *Dialectoloxía da lingua galega*, obra que encaixa perfectamente nos esquemas da xeografía lingüística. Sen termos un coñecemento mínimo dos fenómenos

² “Autores como R. A. Hudson señalan que lo que hace que una variedad sea distinta de otra son los elementos lingüísticos que incluye, de modo que podemos definir una variedad como el *conjunto de elementos lingüísticos de similar distribución social* (...). Para Hudson, existen considerables problemas en la delimitación de las variedades y, por ello, esta noción no puede ser tomada ni como unidad, ni como concepto teórico, resultando necesario concentrarse en el *elemento lingüístico individual*. Propugna así una «descripción social» para cada elemento que precise quién lo usa y cuándo”, en Rotaetxe Amusatagi (1988: 31).

que podemos encontrar dentro dos límites do concello de Santiago, mal poderemos acometer estudos máis profundos, como poidan se-los de sociolingüística variacionista ou os de dialectoloxía social. Por outra parte, a lingua de Santiago pouco difire na súa estrutura interna do galego común: no estudio das posibles diverxencias estruturais pretendemos entrar, pero sempre desde unha perspectiva comparatista.

1.2.3. Utilizamos para conseguir estes fins sempre falantes oriúdos do punto onde eran enquisados; que vivisen sempre no mesmo lugar; que tivesen poucos ou nulos estudos (na capital isto foi difícil: só a informante do Castiñeiriño é analfabeta); que desempeñasen profesións semellantes: labradores, obreiros, artesáns e amas de casa; e que fosen xente maior. Vese que seguímo-los postulados da xeografía lingüística máis tradicional. Isto é así porque o noso estudio ten só un valor introductorio que, repetimos, pretende axusta-lo deseño dalgunhas das isoglosas características do galego, pois como di o propio Coseriu: “los dialectos —en la medida en que son homogéneos— suelen ser sistemas «completos» desde el punto de vista fónico, gramatical y léxico, mientras que los niveles y estilos de lengua (si no son al mismo tiempo «dialectos» diferentes) son, por lo común, sistemas «incompletos»: en lo que los caracteriza y distingue como tales, son, en cada caso, sólo formas parcialmente divergentes de un mismo «dialecto». En otros términos, *lo «dialectal» caracteriza íntegramente un modo de hablar, mientras que los hechos caracterizadores de los niveles y estilos de lengua conciernen comúnmente sólo a aspectos parciales*” (1981: 16, cursivas nosas). Nós procuramos ese modo de falar xeral, eses trazos definatorios; por isto, non nos preocupa en exceso que realmente non haxa un paralelismo estrito no que a clase social se refire (mal podería habelo entre os habitantes dunha cidade dedicada ós servizos, case sen ningún tipo de industrias, e unha aldea de labradores). Que este traballo só poida valer de maneira secundaria para mostra-las diferenzas entre o galego urbano e o rural está relacionado co que acabamos de dicir; tamén o está o feito de que non estudiémo-las variacións que se producen no seo da comunidade: os métodos con que se fai un estudio e os resultados que del se obteñen están en función da finalidade que se persegue. Ademais, sen unha mínima información a cerca do que hai no *santiagués*, mal poderemos facer isto último.

2. A fala de Santiago, trazos xerais

2.1. Resultado das terminacións -ʃ••••→•*, -ʃ••••→•*

A zona de Santiago vén sendo descrita dunha maneira un pouco caótica no que se refire á isoglosa xerada polas solucións do grupo latino -ʃ••••→•*, dándose xeralmente a entender que reina nela unha especie de anarquía: “Santiago de Compostela 39 presenta mezcla: **mán, ermán,** pero **bráu, xráu.** En sus cercanías, Oroso y Trazo, *-au*: **máu, xráu, irmáu.** Enfesta deja oír alguna vez **mán, irmán,** pero todo el mundo se decide por **bráº, xráº.** La Bacolla, al Este, *-ao*. Boqueijón, en la falda del Pico Sagro, *-au*” (Zamora Vicente 1953: 31)³. Este problema non existe para os resultados de -ʃ••••→•*: a isoglosa *-án* ~ *-á* pasa ó leste do concello, polo que este queda dentro da zona de *-án*⁴ (feito corroborado polos nosos datos: [ˈlan] ‘la’, [maˈθan] ~ [maˈʃan] ‘mazá’, [maˈɲã] ‘mañá’, [irˈmã] ~ [erˈmã] ~ [erˈmã] ‘irmá’, etc.).

No noso estudio (ben nas gravacións, ben en preguntas de cuestionario) rexistrámo-las seguintes solucións como resultados de -ʃ••••→•*: en Santa Cristina de Fecha, A Peregrina, Figueiras, O Romaño, A Algalia, San Lourenzo, Campos de San Xosé, Conxo, O Castiñeiríño e Vidán aparece *-án* en [irˈmã] ‘irmán’, [mã] ‘man’ e [tʃã] ‘chan’; en Barciela S.2 obtívose *-ao* en [ˈmao] ‘mao’, [tʃao] ‘chao’ e [irˈmao] ‘irmao’ (coas variantes [o] e [w] na vocal final), etc. En calas posteriores encontrouse no casco urbano e en Vidán sempre *irmán* (en competencia con *ermano*), *man* e *chan* (esta última xeralmente xa substituída por *suelo*); na Grixoa *o irmán* e *o curmán*; en Berdía *man*, pero dúas veces *irmao* e cinco *o irmán* ([eˈkaŋdo ʃ ɛntɛˈrow mew erˈmaw / ˈela ʃa tʃoˈrow por ˈmew erˈmã]); en Nemenzo *irmao* e *chao*; Marantes [hrawiɲos] ‘grauíños > granciños’; Carballal *verao*. Ora ben, en todo o concello recollemos *tabao* e *grao* (inclusive nas zonas de *man*, *irmán* e *chan*); estas dúas formas chegan ata Roxos e Ames. En Urdilde aparecen xa *gran* e *tabán*.

³ Tamén Fernández Rei (1990: 61): “O sistema D {*o irmán, a irmán, os irmás, as irmás*} é o das Mariñas da Coruña e mais dalgunha fala da parte oriental da Comarca Compostelá (esporadicamente rexístranse exemplos de *-ao, -á, -aos, -ás*) [...]; os sistema G {*o irmao, a irmán, os irmaos, as irmáns*} corresponde ó occidente da Comarca Compostelá”; un gran polimorfismo pode observarse tamén en García (1974), que tamén considerou comarca de Santiago os territorios administrados polo seu Concello.

⁴ En García (1974) aparecen algúns resultados *-á* de -ʃ••••→•*: a *la* (menos común ca *lan*), a *irmá* (única, xunto *ermá*), a *masá* (menos común ca *masán*), a *mañá* (menos común ca *mañán*); sen embargo en García (1975) xa non están (Cfr. *ALGA II*, mapas 32 “Irmá”, 38 “Mazá”, 327 “Mañá” e 361 “Pola mañá”).

Vexamos agora os datos que nos ofrece o *ALGa*⁵ do territorio polo que transcorre a isoglosa *-ao ~ -án* (préstese atención ás formas con cursivas):

	irmán	gran	chan	verán	man	tabán
C.4	<i>irmá</i>	gra	<i>cha</i>	verá / verao	<i>ma</i>	tabao
C.7	irmá / irmán	gra	cha		ma / man	tabao
C.9	irmá / irmán	grao	chao	verao	mao / man / ma	tabao
C.10	<i>irmán</i>	gran	<i>chan</i>	verán	<i>man</i>	tabao
C.15	<i>irmán</i>	grao	<i>chan</i>	verao	<i>man</i>	tabao
C.19	irmán	grao	chan / chao	verán / verao	man	tabao
C.20	<i>irmá</i>	grao	<i>cha</i>	verao	<i>ma</i>	tabao
C.30	<i>irmán</i>	grao	<i>chan</i>	verán	<i>man</i>	
C.35	irmán / irmao	grao	chan / chao	verán / verao	man / mao	tabao
C.39	<i>irmán</i>	grao	<i>chan</i>	verán	<i>man</i>	tabao
C.42	irmao	grao	chan / chao	verán	man / mao	tabao
C.44	irmao	grao	chao	verán	mao	tabao
P.3	irmao	grao	chan / chao	verao	man	tabao
P.4	irmao	grao	chao	verao	man	tabao

Na provincia de Pontevedra, quitante estes dous puntos, hai sempre regularidade nos resultados e só na Coruña é onde se crea esa zona de *transición* caracterizada pola disparidade de resultados nun mesmo lugar.

Esta variación é, de tódalas formas, sistematizable. Obsérvese que *grao* e *tabao* ocupan unha extensión maior cá zona de *irmán*, *chan* e *man*: C.4, C.10, C.15, C.20, C.30 e C.39; todos estes puntos presentan *tabao*; deles, C.15, C.20, C.30 e C.39 presentan *grao*; e C.4, C.15 e C.20 *verao*. Observemos tamén que *grao*, *tabao* e quizais *verao* pertencen a un mesmo ámbito semántico (e referencial): o mundo agrario; mentres, *irmán*, *chan* e *man* pertencen a outros máis xerais. Varias poden se-las razóns destas discordancias nestes seis puntos:

a) Que, polas razóns que fosen, as formas *grao* e *tabao* (e ás veces *verao*) da zona de *irmán*, *chan* e *man* quedaran atrasadas na súa evolución, e non se visen afectadas polos cambios da mesma maneira.

b) Que as formas *grao* e *tabao* (e ás veces *verao*) sexan préstamos na zona de *-án* que suplantaron antigas formas *gran* e *tabán*; ou sexa, unha penetración de formas centroorientais en occidente.

c) Que as formas *irmán*, *chan* e *man* (e ás veces *verán*) sexan préstamos en antigas zonas de *-ao*, onde ficaron *grao* e *tabao* como reliquias; isto significa unha penetración de formas occidentais na zona central.

⁵ Véxase en *ALGa II* mapas 31 “Irmán”, 33 “Gran”, 35 “Chan”, 36 “Verán” e 37 “Man”.

Penso que debemos desbota-la primeira explicación porque non deixa de parecernos raro que palabras tan comúns quedasen fóra da deriva xeral da lingua. En canto a *b*) e a *c*), pensamos que esta última é a máis de acorde co devir histórico do galego: por unha banda, as formas *-án* < avanzaron de occidente cara ó centro de Galicia, como o demostra a toponimia; hoxe vemos que *verán* está a ser substituído por *verano*, *chan* por *suelo*, *irmán* por *ermano*... (non nos parece que aconteza o mesmo con *tabán* ou con *gran* —*gran* e *grano* significan cousas distintas para un falante espontáneo—, ou polo menos, na mesma medida)⁶. A maioría das falas de Santiago, ou polo menos as centro occidentais, entran neste grupo.

En C.19, C.42, C.44, P.3 e P.4 achámo-lo mesmo, só que con diferentes resultados. Explicación especial merecen C.7 e C.9, onde concorren tres posibilidades: *-á*, *-án* e *-ao*. Non imos seguir aquí con este problema por que constitúe, ó noso xuízo, obxecto dun estudio particular.

2.2. Formación dos plurais das palabras acabadas en *-n*

Francisco Fernández Rei (1990: 110-114 *passim*) usa as isoglosas creadas polos distintos plurais das palabras acabadas en *-n* para marcar bloques dialectais dentro do territorio lingüístico galego. Concordamos plenamente coa súa valoración, pois esta variación ten notorias repercusións no sistema morfolóxico dos nomes (obsérvese a diferente morfoloxía de *can* segundo o territorio: *cans*, *cas* e *cais*). A zona de Santiago é un lugar polo que tamén pasan algunhas destas isoglosas, concretamente as que manteñen unha variación *-ns* fronte a *-s*⁷. Os resultados obtidos na nosa observación mostran que en Santa Cristina de Fecha, A Peregrina, Figueiras, Conxo, O Castiñeiriño, A Grixoa e Nemenzo sempre se fai o plural *-ns*; mentres, en Barciela, Algalía, San Lourenzo, Campos de San Xosé e Sar fórmase eliminando o *-n* e engadindo *-s*.

⁶ O estudio dos textos dos Séculos Escuros confirma isto: “ó se inicia-lo período “escuro” o resultado *-ao* (*-au*) debía de estar algo máis estendido ca na actualidade, tal vez convivindo nalgúns puntos ou comarcas con *-an*. A solución en *-an* debeu de ser unha innovación nacida no occidente que, con lóxicos períodos de coexistencia, foi desaloxando cara ó interior os antigos resultados” en Mariño 1991: 238 (é de interese a lectura do capítulo 17.1.3.1. *enteiro*, pp. 230-251). O mesmo autor di en nota e na mesma páxina que a toponimia pode confirmar este aserto: *Chao de Teira* en Ribeira, *Fontao* en Bastavales (Brión), *Porta de Chau* en Marín. Véxase tamén para a toponimia Moralejo Lasso 1977: 85-98.

⁷ Para ver tódolos resultados posibles no noso territorio lingüístico véxanse entre as pp. 59-67 os § 3.17, § 3.18 e § 3.20. Véxase tamén *ALGa II*, mapas 64 “Folgazáns”, 65 “Bens”, 67 “Carpíns”, 68 “Pantalóns” e 69 “Luns”, 18 “Cheo, chea”, 92 “Veciño, veciños”, 91 “Sobriño, sobriños”, 63 “Irmáns”, 219 “Uns”.

Segundo o ditongo teña como núcleo silábico unha vocal tónica *-o* ou *-e* pode dicirse que temos dous resultados: a) a forma *boi* rexistrou en todo o territorio o plural *bois*, coa simple adición do alomorfo *-s* sobre a base léxica; b) na forma *rei* e *lei* rexistrouse unha maior riqueza: *reis*, *reises*, *reices*, *reies* e *re[ʃ]es*:

Santa Cristina de Fecha [ˈrejs̺es̺ ke ˈβiɾ̺ãɲ traˈer aˈli]; Barciela [oi ˈrejθes̺ ke ˈtʃe ˈβaɲ traˈer], [ˈeles̺ ˈpeɲsaɲ ke ˈʂoɲ oi ˈrejs̺]; A Peregrina [a panˈʃoˈliɲa ɔe ˈrejs̺ / ˈkaɲtana ˈβiʂpera ɔe ˈrejs̺]; O Romaño [oz̺ ˈrejθes̺ / polo ˈβiʂpora ɔe ˈreʃes̺ / ˈnos̺ ˈtʃaˈmamoʃe ˈreʃes̺ / ˈaj ˈken̺ ʃ e ˈtʃama oz̺ ˈrejs̺es̺ / ˈnos̺ oz̺ ˈrejθes̺]; Campos de San Xose [ˈbarjoz̺ ˈrejs̺es̺ /// ˈbarjaz̺ ˈleʃes̺]; Conxo [ʂeˈxuɲ ˈeles̺ ˈkreɲ aˈki ˈʂoɲ oz̺ ˈrejs̺es̺ / ˈnowtros̺ ˈʂitjos̺ ˈe o paˈpa noˈel / p orke aˈora ˈmojtos̺ ˈʃa ʃos̺ ˈtraem polo paˈpa noˈel para ke ˈʃoxeɲ naʒ βak aˈʂjoɲs̺ /// aˈntes̺ ˈeraɲ oz̺ ˈreʃes̺ / ˈpero aˈora ˈkomo ˈreʃes̺ eɲseˈxiða ˈteɾeɲ ke ˈir̺ a ʂˈkɔla]; Castiñeiríño [o ˈrejs̺es̺ / ai ˈβeɾeɲ o ˈrejs̺es̺ /// az̺ ˈlejs̺es̺].

Os plurais [ˈreʃes̺] e [ˈleʃes̺] son evidentes castellanismos, pero teñen implicacións morfolóxicas, pois obrigan á existencia de dous alomorfos para un só lexema: [ˈrej]~[ˈlej] para o singular (xeralmente con [ˈe]), e [ˈreʃ]~[ˈleʃ] para o plural (xeralmente con [ˈe]). Cfr. [ˈboj], [ˈbojs̺], en todo o galego de Santiago. Cómpre explicar tamén a alternancia [ˈrej] sing., [ˈrejθ]- [ˈrejs̺]- plural, en que eses *-[s̺]-* ou *-[θ]-* poden interpretarse coma un infixo que se coloca entre a base [ˈrej]~[ˈlej] e o alomorfo *-[es̺]* do morfema de plural, que tamén aparece nos devanditos castellanismos⁸:

	Base	Infixo	Alomorfo
formas galegas	/rei/-		-s/
	/rei/-	-s/- ou -θ/-	-es/
castellanismos	/rei/-		-es/
	/reʃ/-		-es/

O infixo introducido na palabra *rei* adopta a forma /θ/ no centro da provincia da Coruña e nos puntos máis ó norte de Pontevedra, mentres que no resto de Galicia pode introducirse a forma /s/ (*ALGa II*, mapa 58 “Rei, reis”), coas realizacións [s] ou [ʂ] segundo a distribución dialectal que lles corresponde (Fernández Rei 1990: 190-197). Aparece, como vemos, nunha ampla zona na que se dá o fenómeno denominado seseo implosivo (*des*, *deces*). Dado que o plural, por fonética sintáctica, non ficaba excesivamente claro (*os reis* [oz̺ ˈrejs̺] > [oi ˈrejs̺] > [o ˈrejs̺]; cfr. *o des*, *a pas*, *a ves*), reconstruíuse con dúas marcas: *os reises* ~ *os reices* (¿o

⁸ Porto Dapena (1977: 142) “Si la palabra termina en *-n* o *-i*, entre el sufijo y el lema se entrecala el infijo *-c-*. Así, *pan* ‘pan’ > *pan-c-iño*, *rei* ‘rey’ > *rei-c-iño*”.

plural *leises* sería analóxico?). Podería tratarse dunha reconstrucción analóxica fundada no plural das palabras agudas rematadas en -s que proveñen dunha consoante africada implosiva primitiva ([ˈdeʂ] “dez” > [ˈdeθeʂ], [ˈpaʂ] “paz” > [ˈpaθeʂ]), ou no plural das que proceden dunha apicoalveolar ([ˈmeʂ] “mes” > [ˈmeʂeʂ], [ˈtreʂ] “tres” > [ˈtreʂeʂ]), que provocan en todo o territorio galego os plurais *leises* e *reises*. Non sabemos se a palabra *lei* terá un plural *leices* nalgún punto desta zona de *reices*; en Santiago non o rexistramos.

Engadimos neste grupo a forma [xarˈʂeʂeʂ ɖe ˈlaŋ] ‘xerxeis de la’, rexistrada en Berdía. Está é unha formación do plural similar á dalgunhas palabras agudas rematadas en vocal palatal (*café* > *cafeses*) que aparecen na Galicia noroccidental e por puntos outros puntos illados (véxase o mapa 59 “Café, cafés” de *ALGa II*).

2.4. O artigo determinado

Nas falas do concello de Santiago rexistráronse, como formas fundamentais, as mesmas que o artigo determinado presenta na maioría das falas do galego “común”, coas mesmas posibilidades combinatorias (Álvarez Blanco 1983), aínda que con diferencias cuantitativas na súa aplicación:

	Masculino	Feminino
Singular	[o] / [lo] / [no]	[a] / [la] / [na]
Plural	[os] / [los] / [nos]	[as] / [las] / [nas]

Na zona urbana parece haber unha tendencia a non realiza-lo proceso morfolóxico que conduce á aparición da segunda forma do artigo: A Algalia [meθˈklaɱos o kaʂteˈlaŋ ko ɯaˈleɯo], [ˈbeʂ o ˈmweʂe], [ˈdowʂeʂe por faˈθer o aʒuŋtaˈmjẽŋto], [faˈθer o eʂθeˈnarjo]; San Lourenzo [koʒewnoʂ o ˈpaŋ], [faˈlaβamos o kaʂteˈʒano], [toˈmamos o kaˈfe], [ˈtoðaʂ aʂ ˈkowʂaʂ]; Campos de San Xosé [ˈʂaβeʂ o ˈke ˈera], [ˈti nõŋ ˈkoʒaʂ o ˈβiθjo], [faˈlaramos o kaʂteˈʒano], [faˈlaβamos o ˈmizmo]. Estes exemplos son máis difíciles de obter fóra da cidade (aínda que non imposibles..., na Peregrina rexistrouse [poðia ʂer o ˈmoʂo ˈðuŋa]). Como vemos, non importa moito a función que a unidade desenvolva na súa cláusula: como C.D. [ˈʂaβeʂ o ˈke ˈera ˈθiŋko reˈas], como C.C. [ˈfomoʂo o ˈpɹimejro ɖe ɔˈtuβre] ou como SUX. [ɔ ˈterminar oʒ ˈlowreles].

Polo que respecta á chamada terceira forma do artigo (Álvarez Blanco 1983), só se recolleu sistematicamente na informante de Santa Cristina de Fecha: con SUX. [ˈbeno ˈsɔl], [e aˈhora / ˈbena freˈhona / ˈbena βaˈlˈdoʂa]; con C.D. [ˈteno ˈʂewr ˈfiʒoʂ]. Fóra de aquí só se recolleu algunha vez en Figueiras:

[ˈpona ˈm̥iɲa tʃaˈketa], [o eʃˈtrime ke piˈʂaβanoz ˈβojs]. Na capital e nos outros puntos nunca se recolleu.

Deben pórse estes dous fenómenos en relación, porque, ó noso entender, consisten nunha simplificación da morfosintaxe do artigo: téndese a eliminar construcións que engaden unha dificultade, tanto no verbo coma no artigo: [ˈeleʃ ˈkɔm̥ɛŋ] e [ˈeleʃ ˈkɔm̥ɛŋ ˈɔβoʃ], pero [ˈeleʃ ˈkɔm̥ɛnoʃ ˈɔβoʃ]; [ˈti ˈkɔmeʃ] e [ˈti ˈkɔmeʃ ˈɔβoʃ], pero [ˈti ˈkɔmeloʃ ˈɔβoʃ], dunha banda, e [a ˈkama], pero [ˈfana ˈkama] e [ˈfala ˈkama] doutra. Recordémo-lo que di Álvarez Blanco (1983: 178) acerca da morfofonoloxía da terceira forma do artigo: “en galego /N/ final realízase sempre como velar [kɔ̞l̥ɛŋ] [báŋ ɛŋ aʃúda ɔ̞l̥ɛ•⊙], pero cando o seguen o artigo ou o pronome persoal de terceira persoa tórnase alveolar [kɔ̞l̥ɛn̥ã m̥ãŋ], [kɔ̞l̥ɛna]. Nótese que non dicimos cando segue vocal nin vocal de certas características, senón unhas formas paradigmáticas, que comezan por vocal *o*, *a*, que se non forman parte do artigo ou pronome citado esixen unha realización velar do /N/”. Advírtase que esta última restricción tamén vale para o artigo ou para o pronome persoal átono de terceira persoa cando comparecen tras *-s*. Proba desta busca de simplificación é o existiren segundas formas do artigo e pronomes acusativos *lo* ~ *la* tras *-s* de substantivos (amais dos esperados tras *por*, *tras*, etc., etc.): San Lourenzo [ˈfumoʒ βeˈθiɲalaʒ ˈðuas] ou a expresión xeral a toda Galicia *diolo pague* “Deus o pague”.

Elimínase a dificultade non facendo esa modificación nos verbos e introducindo o alomorfo máis común do artigo, o que aparece en posición non marcada: [o] ou [a]. Este cambio xa se consumou en Santiago para a denominada terceira forma do artigo; podería estar desenvolvéndose coa segunda⁹. Que aínda non afectase a *por* non significa nada, pois, como sabemos, os cambios lingüísticos prodúcense pouco a pouco e non de maneira súbita, polo que non afectan sempre a tódalas unidades susceptibles de ser modificadas (véxase a metafonía, por exemplo), podendo ás veces, quedar algunhas reliquias.

O artigo contrae habitualmente coas preposicións da mesma forma ca no resto do galego e con resultados parellos, aínda que nalgúns casos, dependendo da velocidade na elocución ou doutros factores poidan non chegar a realizarse. Así, normalmente realízanse as contraccións

⁹ En tódolos puntos do galego de Asturias en que se fixeron enquisas para o *ALGa*, así coma na maioría dos puntos de Ourense, podemos ver que non se realizan nin a segunda nin a terceira forma do artigo: compárense os mapas 214 “Cantan a rianxeira”, 209 “Polo, pola”, 210 “Xeme-lo neno”, 211 “Coce-lo pan”, 212 “Cantámo-los números e 213 “Tódolos” de *ALGa II*. Para sustentar esta hipótese habería que considerar que aquí existiron antes a segunda e a terceira formas do artigo e que hoxe se perderon. En falantes espontáneos de Muros de San Pedro pode hoxe oírse *por o camiño* ~ *por a noite*.

seguintes: *a* prep. + *o(s)* artigo masculino [ɔ(ɣ)]; e *a* prep. + *a(s)* artigo feminino [a(ɣ)]. Sen embargo puidemos rexistrar: en Santa Cristina de Fecha [ao me'ʒor nōŋ 'tɪjãŋ nĩŋ ɔka'sjɔŋ]; no Romaño [ao 'paŋ de 'miʒo / 'botaxeʒe o θeŋ'teno]; na Algalia ['era a'xeno ao juŋta'mjẽŋto]; en Conxo ['poŋoa a'si ao re'mãŋse]; no Castiñeiriño [ke tʃe 'fale a'si mi'ʒor/ ao mi'ʒor]. Acontece o mesmo coa preposición *para*, que, sexa na capital ou fóra, ás veces contrae ás veces non: ['bow pɔ / prɔ / paɔ 'mōŋte], ou en menor medida [pa o / pra o / para o]. Aínda que non haxa contracción, xeralmente hai unha asimilación na vocal do artigo orixinada polo *a* da preposición; esta influencia maniféstase na abertura da vocal do artigo: [paɔ 'mōŋte]. O artigo aparece sistematicamente contraído con *con*: [ko], [koɣ], [ka]~[koa], [kaɣ]~[koaɣ]; o resultado [koa] só se rexistra esporadicamente fóra da capital, na que unicamente se obtivo [ka]: Figueiras [lu'tjaŋdo a'si koa 'βida], [koaɣ 'ɔrta ke 'teŋ a'i]; O Romaño [koa 'feŋte ðe tele'βeɣ], [koa 'mizma / 'ðiʃo]; Conxo [koa 'axwa / 'keŋto um pow'kiɲo a 'axwa], [koa ka'lor le'βeða 'majɣ 'prɔŋto].

Polo que ás realizacións do artigo se refire, *o* masculino singular é sempre [o] medio pechado, aínda que pode pechar máis [ɔ] e mesmo nalgunha ocasión, en Barciela, chegar a [u]; *a* feminino realízase como [a] central aberto, podendo padecer as harmonizacións propias do vocalismo átono. Ó contraer non parece que teña que realizarse sempre coma [a], dependendo da velocidade con que se articule ou doutros factores de tipo semántico, xa que pode oírse simplemente [a] algunha vez.

2.5. *O determinante un*

Tanto nas formas coma nas contraccións que estas realizan coas preposicións, temos en Santiago os resultados propios do galego común. Aínda así, cómpren unhas breves palabras referidas á unha certa variación cuantitativa producida na realización das contraccións, xa que estas parecen verificarse menos no galego capitalino: en San Lourenzo [koŋ uŋa // eŋ 'uŋa eɣta a βoðe'ɥiʃa] como pronome, e [eŋ uŋa 'ɔra ke ɣe eɣta a'la] ou [ka'ʃow koŋ 'uŋ daɣ 'kaɣaz 'nɔβaɣ] como artigo; na Algalia recolleuse tamén como artigo [koŋ uŋa 'foŋte], [koŋ uŋ rotula'ðor], ou como pronome [rekɔpi'laroŋ 'toðaɣ eŋ 'uŋa]; en Conxo como artigo [koŋ uŋ 'pe ðare'ðor]. Xa na contorna, en Barciela non se verificou a contracción co artigo [koŋ um 'mãŋʒe]. Esta situación pode ter dúas explicacións: a) que se trate dun fenómeno debido á influencia do

castelán, e non só á velocidade na articulación dos sons¹⁰; ou b) que sexa un xeito de evitar complicacións morfolóxicas semellante ó descrito ó falarmos do artigo determinado: *con ovo, cun ovo, en vez, nunha vez*. Estraña, así e todo, que non suceda o mesmo cos artigos determinados e que non aparezan formas coma *con o*. En todo caso, parécenos indubidable a presión do castelán. A contracción de *de* preposición máis un artigo sen embargo realízase sempre; neste caso, o fenómeno quizais está favorecido pola fonética sintáctica.

Pode producirse tamén, pero moi esporadicamente, a contracción de *a, ca* ou de *para* preposicións: Santa Cristina de Fecha [pa pa'hare ɔ / ɔŋa kri'aða]; A Peregrina [tʃamoʃe ɔŋ kaŋ]; Figueiras [pɔr kɔŋa aɫ'dea]; Campos de San Xosé [e i'ɥwal kɔŋa ku'leβra].

2.6. Indefinidos

Polo que se refire ós indefinidos, presentamos agora un listado das formas que nos pareceron de máis interese:

O indefinido nuclear *ninguén* ten no noso territorio un gran polimorfismo: rexistramos en Santa Cristina de Fecha, A Peregrina, A Grixoa, Berdía e Outeiro do Castiñeiriño unha forma [nĩŋ'gjeŋ]; en Berdía e Marantes [naðja]; en Figueiras [naðjaʃ]; no Romáño e en San Lourenzo [naðje] e [nĩŋ'xeŋ].

Nada sempre aparece de forma plena, salvo se o fai no xiro *namais*: na súa combinatoria con *máis* aparece sempre *nada máis*, salvo en Carballal onde se rexistrou [nõŋ kaŋ'tamoʒ 'majʒ 'naða 'oʃe].

Polo que respecta a *todo*, as formas recollidas foron sempre [toðo], [toða], [toðos] e [toðas]. Recolleuse en Barciela [toðo 'ðia], [toða 'meðjaʃ]; en Figueiras [lo'βaβa 'toðo 'tempo na aɫ'dea], [toðo 'ðia ɔ 'mõŋte]; no Romáño [toðo 'ðia]; en San Lourenzo [traβa'ʃaβa 'toðo 'ðia], [peɾðe 'toðo 'merito], [toðo 'mũŋdo]; en Conxo [para 'toðo im'berno], [aŋ'dabaŋ 'toðo 'ðia], cun [ɔ] que semella unha contracción entre un *-a* final e o *o* do artigo. En San Lourenzo recolleuse tamén no plural [toðas 'kaʃas a'keɫas] 'tódalas casas aquelas'. Como forma invariable deste pronome *todo* aparece sempre [toðo], con algunhas excepcións en Santa Cristina de Fecha: [{falaban} 'toðo ɔ 'θe] e [tuðo 'era mi'ʃerja], [{falaban} 'tuðo ɔ 'eʃe] (aínda que aquí tamén

¹⁰ Barciela [kuŋa 'traʃa], [ka'ʃarte kuŋa mu'ʃer]; O Romáño [kuŋa karte'riŋa na 'mãŋ]; Algalia [teɾeŋ ke fa'lar kuŋa peɾsonali'ða], [fi'jen]ʃo kuŋa 're'ɥla], [nuŋa βa'j'faða k a'βia a'li]; San Lourenzo [e 'majʃ kuŋa ku'naða], [nuŋa re'ʃiðeŋθja]; Conxo [kuŋa 'kɔɾða], [kuŋa tʃea 'ðeɫeʃ], [nuŋa aɫ'dea], [nuŋa 'kowʃa e 'ðowtra], [ba'tiðoz nuŋa 'taʃa]

aparece [toðo]: [e toðo 'puβliko], [biñã de / toðo ðe por a'la], [at'owt'aðinoz ðe toðo]).

Outro presenta sempre esta forma con [-o]- tónico pechado: [owtro], [owtra], [owtros] e [owtras]. Aparece tamén un alomorfo *outor*, que xeralmente aparece ante a forma *día*, aínda que tamén é posible noutros contextos: en Santa Cristina de Fecha [harðaðino 'ašta o 'owtor 'ðia ke βaj'amos]; en Barciela [ɔ 'owtor 'ðia], e tamén [owtor 'ðiθe], en que é o suxeito do verbo *dicir*; A Peregrina [pɔ 'owtor 'ðia]; O Romaño [owtro/ 'owtor 'ðia]; vémosla, pois, só no ámbito rural.

Abondo, sempre con [-o]- tónico pechado, presenta en tódalas súas concorrencias unha forma invariable (é polo tanto adverbio, e non adxectivo: *teño carne abonda*). En Santa Cristina de Fecha, Barciela e A Peregrina aparece contraído coa preposición *de*: [keða ðaβoŋdo ke fa'se], [aj 'fente ðaβoŋdo pa fa'θer uŋa 'fešta] ou [a'ki 'fina 'e βoa ðaβoŋdo]; en Conxo non aparece a forma con *de* [aj ko'miða aβoŋdo]. Non rexistramos este indefinido nos puntos urbanos.

Tamén se recolleron outros cuantificadores: *demasiado* (xeralmente *demasiado*, xa que en todo o territorio *-ado* se reduce a *-ao*), *de máis*, *bastante*: por exemplo, no Romaño [pero / por 'ešo / a'ora 'e a'ũto ðema'sjao / sa 'aj 'a'xo ðe βiθjo ðema'sj aðo / 'aj / 'aj / 'antes pa'sowse 'mojta kalamiða / e a'ora 'aj 'mojto βiθjo ðe 'majš]; en Conxo [t'orej βaštante], [aβia βaštante mišo]; ou en Barciela [ojto 'mešeš ow 'noβe // 'šom baštanteš].

Por outra parte, como sabemos, os pronomes *outro* e *algún* contraen xeralmente coas preposicións *de* e *en*. Como pasaba co artigo indefinido *un*, ás veces rexístranse casos en que non aparece a forma contracta: A Peregrina [poðia šer o 'mošo ðuŋa ow ðe 'owtra]; O Romaño [e ðe 'owtro ðe 'ðuaz ða 'tarðe], [taŋto ðuŋa 'klaše komo ðe 'owtra]; A Algalia [ša'kaŋdo ðuŋ 'lao / de 'owtro / de 'owtro], [ešto 'foj ðe 'owtro a'ora ke m a'kɔðo], [duŋ 'lao / de 'owtro], [falaŋ de 'owtra 'forma]. Excepto no último caso, son todos usos de *outro* en función nuclear. Vemos tamén que abunda sobre todo no informante máis urbano.

2.7. Pronomes persoais

2.7.1. Pronomes tónicos

Considerámo-lo feito máis salientable deste parágrafo a posible existencia en dous puntos da parella *nós~nosoutros* coa oposición semántica que a caracteriza (valor 'inclusivo' fronte a valor 'exclusivo', respectivamente: Álvarez/Monteagudo/Regueira 1986: 158-156). A forma

do pronome rexistrada maioritariamente para a 1ª persoa plural foi /'nɔs/, usada como termo non marcado na oposición cando esta se neutraliza polas causas que sexan, e mesmo como forma sincrética, se a oposición non existe. Os puntos en que se recolleu a oposición foron en Barciela (coas formas [nɛ'sɔwtɔs]~[bɔ'sɔwtɔs]) e en Conxo. Neste punto próximo á capital, *nosoutros* debe ser unha forma caracterizada pexorativamente, pois foi negada reiteradamente pola informante de Conxo e por unha súa veciña, aínda que despois as usaban inadvertidamente: cando se lle preguntou sobre algúns aspectos da conxugación verbal, a nosa informante sempre respondía ás primeiras persoas de plural *nosoutros comemos*, *nosoutros falamos*; ó preguntarlle (usando o entrevistador o pronome *nós*) se diría tal ou cal forma verbal, pero interesándose pola forma verbal e non polo suxeito, ela respondeu: [ʔbwenɔ / ʂe o fa'semɔs 'toðɔs / 'toðɔz 'nɔs // 'ʂi]. A informante analfabeta complementaria en San Lourenzo tamén usa *nosoutros* algunha vez.

Para a forma oblicua ligada temos [kɔŋ'nɔʂko] en Figueiras, aínda que o normal é que sempre se rexistre [kɔŋ 'nɔʂ], e unha vez nos Campos de San Xosé [kɔ'nɔʂ].

As formas de cortesía son sempre [uʂ'te], co plural [uʂ'teðeʂ] coa concordancia dos verbos en 3ª persoa. Como se sabe, no galego poden rexistrarse dúas posibilidades máis, o uso da 2ª persoa de plural *vós* (no pronome e no verbo) referido a un interlocutor singular; e a forma *el, ela* (intermedio entre a cortesía e a familiaridade) concordando na 3ª persoa do verbo. Sobre estoutras posibilidades, a informante de Santa Cristina de Fecha

di:
[ʔantes uŋa ð a'ki e ke mo'riw / ow 'iŋda / 'ʂi / 'deʂa 'kaʂa {Entr.: ¿de aquí?}]

/ 'si // e ðe'sir e 'βɔs 'ɔŋde 'mi 'maðre / a uŋa per'sona 'ʂɔ/ e 'βɔs 'ɔŋde 'ið eʂ],
mentres que en Benza (Trazo)

[ɔr 'βeʃɔs / 'diŋ e 'loho / uʂ'te / ow 'βɔs 'ɔŋde 'iðeʂ /// ow 'el / 'diŋ / aʃhu ŋʂ ta'mɛŋ 'diŋ e 'loho 'el 'ɔŋde 'βaj / ow 'ela 'ɔŋde 'βaj / 'diŋ/ ow 'ela /// o w 'el ow 'ela / ʂe'hun]. Aínda que está dubidoso, pode dicirse o mesmo de Figueiras. Estas formas están completamente excluídas do ámbito urbano.

2.7.2. Pronomes átonos

O sistema pronominal átono do galego de Santiago que se rexistrou é, salvo algunhas puntualizacións que a seguir destacaremos, o mesmo có do galego “común”.

	Acusativo	Dativo	Reflexivo
1ª pers. sing.		[me]	
2ª pers. sing.	[te]	[t̃e]	[te]
3ª pers. sing.	[o / a]	[ʃe]	[ʃe]
1ª pers. plur.		[nos]	
2ª pers. plur.		[vos]	
3ª pers. plur.	[os / as]	[ʃe]	[ʃe]

Analícemos agora o máis relevante deste cadro desde o punto de vista dialectolóxico. Os fenómenos de interese que se poden atopar no territorio lingüístico galego poden organizarse en canto ós problemas de alomorfía dunha forma en concreto ou do inventario das formas que se poden encontrar para cada función e a súa combinatoria.

Para o dativo observámo-la presenza un alomorfo [ɲe] resultado dunhas asimilacións entre o /-N/ do sufixo de número-persoa das 3ª persoas de plural dos verbos (*cantan, comen, fan*) ou do adverbio *non* coa consoante palatal [ɲ] ou [ʎ] pola que empeza o pronome (-[ñ] ʃe] > -[ñ ʃe] > -[ñ ɲe] > -[ɲe]): Santa Cristina de Fecha, onde xeralmente apareceu resultado da fusión da consoante palatal coa consoante nasal anterior [ʃa ñɲe 'paʃaŋ tra'βaʃos], [e t̃ʃa'maβaɲe a m̃oŋ'taɲa], [pa'haβaɲe uñ 'taŋto], [a'ora 'traeɲe 'mojtos] ‘agora tráenlle moitos’, aínda que tamén obtivemos [komo ɲe t̃ʃamãŋ]; Conxo [daβaɲe mewʃ 'paɲs pa'tataʃ], [t̃ʃa'maβaɲe 'owtro pa'ʃete], [daβaɲe ɸe ko'mer]. A informante de Conxo aseguroume, aínda que non o puiden comprobar, que os de Santa Marta, na Choupana, “dicían todo con -ñe”: *quéroñe, dígoñe*.

Polo que se refire ó inventario de formas, hai dous feitos que salientan: por unha parte, rexistramos en todo o territorio santiagués a existencia do pronome acusativo [te] de 2ª persoa singular para a función de C.D, e a existencia do pronome dativo [t̃e] para a 2ª persoa singular coa función de C.I. Como vemos, non se rexistrou o cheísmo nin o teísmo: Santa Cristina de Fecha [ɔla / ʃa 'aj βeŋ 'tempo ke 'noŋ te βiŋ] ‘xa hai ben tempo que non te vín’, [ew 'falot̃e aʃi / porke ka kom'fi'aŋsa ñoŋ repa'rej]; Barciela [ke ñoŋ te ʃpe'raraŋ no ka'miŋo a t̃i'raɲe uñaʃ pe'ðraʃ]; A Peregrina [e a'ora 'ew βiŋte 'oʃe / e 'ɔla ke 'tal / 'komo t̃ʃe βaj ow 'komo t̃ʃe βeŋ] ‘como che vai ou como che vén’, Figueiras

[ˈfaj ˈtempo ke nōŋ te ˈβeʃo / ˈfaj ˈtempo ke nōŋ te eŋˈkɔntro],
 [ˈʃa tʃe tʃexa] ‘xa che chega’; O Romáño [nōŋ te βim ˈmajʃ],
 [eʃˈtoʊtʃe prepaˈrando ˈʃa oʃ paˈpeles]; Algalia
 [ˈkaŋto ˈtempo ˈfaj ke nōŋ te ˈβiŋ], [ke tʃe ˈðiwo ˈew]; San Lourenzo
 [ke nōŋ te ˈβeʃo] ‘que non te vexo’, [ke tʃe ˈða o ˈajre]; Campos de San
 Xosé [ˈtaŋto ˈtempo ʃim ˈberte], [ke tʃe paˈreθe]; Conxo
 [ˈew nōŋ te koˈnoʃo], [diˈriatʃe ke ˈno]; Castiñeiriño [e aˈʒer ʃa te ˈβiŋ],
 [ke ˈkereʃ ke tʃe ˈfale].

Dentro deste grupo caracterizado polas diferencias de inventario temos tamén no pronome dativo das 3ª persoas a posibilidade de rexistrar unha forma específica para o plural ou non, isto é, distinguir entre *lle* singular e *lles* plural, ou usar para a expresión dos dous membros da oposición a forma sincrética *lle*. Nos textos recollidos non se observou nunca a existencia dunha forma *lles*:

Santa	Cristina	de	Fecha
[aˈora a ˈðotaˈsʝon ke ʒe ˈðaŋ nōnˌ ʒe tʃeħa {ós		curas}}];	Barciela
[aˈβia ˈpɔβres a peˈðir a ˈpɔrta a ˈβer ʃi ʒe ˈðaβa];		A	Peregrina
[komo ʒe tʃamāŋ / xapoˈneʃeʃ];			Figueiras
[eʃˈtoŋʃ aˈβia ke limˈpjalas e kiˈtarʒe a reˈβarβa];		O	Romáño
[e ˈðiʃoʒe oʃ ˈfiʃoʃ];	Algalia	[komə ˈOŋ ˈdeβeʒe paˈʃar a ˈmojtoʃ];	San Lourenzo
[diˈfemoziʒe ˈnoʒ ˈloʊo ˈke ˈiβaŋ a faˈθer];	Campos de San Xosé		
[komo ʒe tʃaˈmaβaŋ aʃ θiŋˈtitaz ˈβlaŋkaʃ];			Conxo
[daβanˌʒe ˈkartos oʒ raˈpaʒeʃ];			Castiñeiriño
[ˈtepo ˈmeðo ke a ˈðarʒe {diñeiro ós drogadictos}}].			

Da mesma maneira, e polo que á combinatoria se refire, observouse no galego de Santiago un fenómeno froito do anterior: non se recolleu ningunha forma *llelo* resultado da contracción de *lles* + *o*, xa que *lle* sincretiza o singular e o plural: *llo*, *lla*, *llos*, *llas* poden servir para dativo singular ou dativo plural. Isto tamén impide que poidan presentarse tamén segundas formas do artigo neste contexto (*facerlle-las camas ós amigos*): Santa Cristina de Fecha [tʃeˈhaβaŋ da ˈmiʃa / faʃiˈamoʒo kiˈtar {o traxe ós nenos}] e Barciela [komˈpraronˌʃos eŋ ʃaŋˈtjaʊo {os xoguetes a eles}], etc, etc.

O pronome átono enclítico *-lle* ó unirse á 1ª persoa de plural dos verbos pode elimina-lo *-s* final do morfema de persoa e número, como fai o pronome átono enclítico *nos*. Este fenómeno prodúcese ó longo do territorio do concello: Santa Cristina de Fecha [tʃamaˈβamoʒe kaŋtaˈreas]; A Peregrina [ˈfomoʒa ˈβer]; O Romáño [tʃaˈmamoʒe ˈluneʃ]; Algalia [tʃaˈmamoʒe ˈmeʃa]; San Lourenzo [ˈnosˌ tʃaˈmaβamoʒe koˈnefoʃ]; Castiñeiriño [ˈnosˌ tʃaˈmaβamoʒe koˈnefoʃ].

Sobre a colocación do pronome, só encontramos casos realmente *raros* nos informantes da capital, especialmente o dos Campos de San Xosé, con dislocacións e malos usos: [//me 'uɣʊʂta eʂ'tar koŋ 'eleʂ], [//me 'uɣʊʂta 'mojto o a'ʂuŋto]. Rexístranse casos de interpolación en Figueiras e Conxo, e na muller do informante de Figueiras (que é de San Xoán de Fecha. Esta señora en concreto presentou máis casos dos descritos): San Xoán de Fecha [para 'kaŋdo ʂe 'uŋ 'kaʂe]; Figueiras [oʂ 'kartoʂ 'lɔxo 'marɰaŋ e 'ðam 'mojto 'xuʂto βelos 'kaŋdo oʂ 'uŋ 'teŋ]; Conxo [komo tʃe 'ew 'ðiʂeŋ]; como vemos son todos casos de interpolación do suxeito. De forma espontánea rexístrase algún caso de construción impersonal activa con C.D. en plural: Algalia [βeʂe aʂ 'kaʂaʂ a'ki]. Por outra banda, na informante de San Lourenzo rexístramos [nõŋ 'ʂej ʂi 'fauça a permã'nẽŋte e me 'korte o 'pelo], cun chamado reflexivo de interese, que é agramatical no galego¹¹.

2.8. Adverbios

No conxunto de adverbios con función deíctica obtivémo-las seguintes formas:

	1ª persoa	2ª persoa	3ª persoa
-í	aquí	aí	alí
-á	—	—	alá

Observámo-la inexistencia na serie deíctica das formas rematadas en *-o*. Isto impide establece-la oposición movemento translocal (formas en *-o*) fronte a movemento intralocal ou repouso (formas en *-a*) na primeira e terceira persoas. A oposición que denotan estas formas dáse entre as rematadas en *-í* e as rematadas en *-a*, e como vemos, só se recolleu na terceira persoa: as primeiras parecen indicar un lugar con precisión; as segundas sinalan un lugar con menos precisión ou máis vaguidade (Santamarina 1975: 61-62): Santa Cristina de Fecha [ʔaj 'majɰ ðe βiŋte'ʂiŋko 'anoʂ ke 'βiβe em 'beŋʂa / a'la nuŋa pa'rɔkja ko 'kura], [na'keɫa ka'ʂiŋa βeɫa / a'li kri'ej 'ʂeʂʂ 'fiɫoʂ], San Lourenzo [ʔelez βi'βiɾoŋ 'toðɔ βi'ða a'li / no 'karmẽŋ d a'riβa], [kom'pramoʂ um 'piʂo a'la 'frente ɔ 'fejra]. Aínda que tamén podería existir unha oposición entre *alí* 'repouso' e *alá* 'movemento': Barciela

¹¹ “O pronome reflexivo ten a función de complemento directo e non son posibles en galego construcións reflexivas nas que a acción se exerza unicamente sobre unha parte do suxeito: *lavei as mans, queimeí un dedo*, e non **laveime as mans, *queimeime un dedo*, nas que o pronome reflexivo sería complemento indirecto” en Álvarez/Montegudo/Regueira (1986: 179); véxase tamén Cidrás Escáneo (1991: 106-7).

[a aŋ'dar 'toðo / 'derðe a'li ðe ðoŋde s'taβa 'ew p a'la] 'para alá',
Peregrina

[ʃi / 'foj a'li em 'bite / 'saβeʃ 'oŋde 'e / a'li na'kelas 'kaʒez β'o'nitas],
[uŋa ke β'ew ð a'la]. Estes parecen os resultados maioritarios, xa que se
poden encontrar algúns contraexemplos, pero en moita menos cantidade.
A forma *acolá* só se rexistrou unha vez en Grixoa [β'iŋa ð aku'la].

As formas que ten *onde* son [oŋde] (coa contracción *a onde*
[oŋde], que non ten por que ter valor de movemento
[a'lo ðiŋ 'oŋde 'nɔs 'tamos a'horá]), [doŋde] e mesmo [aŋde]. Esta última
recolleuse en Santa Cristina de Fecha [e 'aŋde tiβ'etʃeʃ] '¿e onde
estiveches?' e en Figueiras [e ðeʃ'poʃ 'aŋde 'aj ʃe'miʃa].

Nos adverbios de tempo, o máis interesante foi rexistra-la exist-
tencia de *estonces*, *estonce* e *entonce*, sen o chamado *-s* adverbial: A Pe-
regrina [eŋ'toŋs a 'nena]; Figueiras [eʃ'toŋs aβ'ia ke lim'pjalas],
[e eʃ'toŋs 'ew mar't]aβa]; e nun informante secundario do Rial de Conxo
tamén *entonse*. Todas estas formas conviven sempre con
[eŋ'toŋθeʃ]~[eŋ'toŋseʃ].

Só se rexistrou o adverbio *decote* en Santa Cristina de Fecha coa
forma [de'kote]. A informante úsao continuamente. Mentres lle facía a
entrevista chegou a preguntarme, de maneira espontánea, se coñecía esa
palabra en concreto; ela mesma dá a razón da pregunta e do uso quizais
excesivo:

[de'kote / 'saβeʃ ke 'kere ði'sir ðe'kote // de'kote 'kere ðe'sir uŋa 'kowʃa k
oŋ'tinwa / 's]empre / ʃe'hiða] e fainme esta aclaración porque unha súa
nora “das rías baixas” nin entende nin coñece a palabra. Seguramente non
sexan intercambiábles *decote* e *siempre*, que é a outra forma que se
rexistra no canto de *sempre*.

2.9. Preposicións

A preposición *ata* presentou dúas formas: *asta* en todo o territorio
e *astra* en: Santa Cristina de Fecha
[bo'taβaŋ 'aʃtra o 'ði/ 'aʃta o 'owtor 'ðia ðe 'nojte]; Barciela
[aʃtra ke 'foj ke empe'θej a kɔβ'rar]; Figueiras
[aʃtrɔʃ 'kampoz 'ðos 'paʃtoz 'ðos ani'malez 'leβaŋ ni'tratoʃ].

Aínda que o normal foi rexistrar *d[e]sde* houbo puntos onde apa-
receron outras formas: *déndesde* e *déndede*: un informante secundario de
Santa Cristina de Fecha [deŋderðe]; A Peregrina
[nɔz β'i'amolo 'ðeŋdeða βeŋ'tana]; Figueiras
[ke β'iŋãŋ 'deŋdezðo 'mõŋte]. Relacionadas con estas preposicións están
as conxuncións rexistradas en Barciela [deʃke 'ew 'era 'moθo] (que polo

contexto en que aparece semella significar máis ben *cando*, *no momento en que*) e Figueiras [ˈdɛndɛz̥ðɛ ke ɔβ̞raɾoŋ aˈkɛla].

A preposición *entre* preséntase como [ˈɛ̃ntɾɛ] en todo o territorio do concello de Santiago, aínda que se rexistrou un [ˈãntɾɛ] en Figueiras: [por ãntɾɛ aʃ ˈkaʃaz̥ β̞ɛjaʃ] ‘por entre as casas vellas’.

A preposición *para* presenta as formas *pa*, *pra* e *para*. A máis habitual é a primeira; a segunda nunca se recolleu no núcleo urbano e si abundantemente no rural por todo o territorio; a forma *para* tamén é máis habitual no territorio urbano ca no rural.

Vemos pois que as formas máis diverxentes respecto ó galego común, por chamalas dalgunha maneira, están fóra do núcleo urbano.

2.10. Os verbos regulares

Polo que se refire ás desinencias verbais, excepto algúns fenómenos concretos, non difiren esencialmente dos resultados que se dan no galego “común”. Os feitos máis salientables son os que atanguen á acentuación nas 1ª e 2ª persoas de plural do copretérito, do antepretérito, do pospretérito e do pretérito do subxuntivo de tódalas conxugacións, e ó uso das vocais temáticas nas 2ª e 3ª persoas de singular dos pretéritos de indicativo dos verbos regulares na segunda e terceira conxugacións. Outros fenómenos de menos relevancia serán comentados a seguir destes.

2.10.1. Acentuación e formas da 1ª e 2ª persoas de plural do copretérito, do antepretérito, do pospretérito e do pretérito de subxuntivo

Polo que se refire á primeira cuestión, parece en principio que hai que modifica-la isoglosa ofrecida polos datos do *ALGa*. Segundo estes, a isoglosa correspondente a este fenómeno deixaría ó norte da capital a acentuación grave (*estabamos*, *estabades*, *colliamos*, *colliades*, etc.) para todas estas formas verbais. Pero polo que respecta ó concello de Santiago, só dentro do casco urbano non rexistramos este esquema acentuatorio. Xa no Romaño, e principalmente en Conxo ou no Castiñeiriño, os puntos enquisados máis ó sur, se atopa plenamente viva a acentuación grave. Nos arrabaldes da cidade, o informante do Romaño é quen presenta este fenómeno dun xeito máis débil, seguido da informante de Conxo e resulta case único no Castiñeiriño. Cremos que o feito de os informantes seren conscientes de que os gravan inflúe nas súas escollas desde o punto de vista diáfásico, aínda que isto non significa que non usen as formas esdrúxulas cando interactúan espontaneamente. A acentuación esdrúxula (*estábamos*, *estábades*, *colliamos*, *colliades*, etc.) aparece con maior vitalidade canto máis nos aproximamos ó centro urbano, chegando a se-la única nos informantes da Algalia, de San Lourenzo e dos Campos de San Xosé. Dado que Santiago é unha illa de acentuación esdrúxula nun mar de graves, supomos que a existencia deste modelo é froito dunha

converxencia co castelán e non unha solución autóctona: Santa Cristina de Fecha [i'βamos̺ ɔɪ 'bajles̺], [leβa'ramolo / or 'nenos̺]; Barciela [ti'namos̺ uŋ 'kura]; A Peregrina [ε 'noz̺ βi'amolo ðeŋdeða βeŋ'tana]; Figueiras [nõŋ ti'namos̺ 'owtro 'meðjo]; O Romaño [ε koŋta'βamos̺ kuŋ 'kõŋje ða ko'ruŋa]; Conxo [ke o paša'βamos̺ 'moj 'βeŋ]; Castiñeiriño [i'βamos̺ a'li 'kaŋdo e'ramos̺]; Nemenzo [paša'βamolo ðe mara'βi'ja]; Berdía [pupe'ramoz̺'je]; Grixoa [paša'βamos̺ / fo'ramos̺ / bi'ne'raðes̺]. É necesario reiterar que en todos estes puntos se recollen formas coa acentuación esdrúxula (véxase *ALGa I*, mapas 4 “Cantabamos”, 5bis “Cantabades”, 13 “Cantaramos”, 14 “Cantarades”, 48 “Colliamos”, 49 “Colliades”, 60 “Colleramós” e 61 “Collerades”).

2.10.2. A vocal temática na 2ª persoa de singular do pretérito de indicativo

Como sabemos, este é un criterio que lle axuda a Fernández Rei (1990: 116) a delimitar dúas áreas lingüísticas: a occidental, coa imposición da vocal temática [e] analóxica doutras formas da súa conxugación: *comemos*, *comestes* e *comeron*; e a central, coa vocal [i] froito da inflexión do ⑤ final da desinencia de número-persoa do étimo [-eŋti] latín vulgar < -•♦*⑤ latín clásico (Santamarina 1974: 55). Así en Santa Cristina de Fecha, en Nemenzo, en Barciela, na Peregrina, en Figueiras, O Romaño, en Conxo e Vidán rexistrámo-la vocal temática [e] ([ko'me'jes̺] ou [pe'ðe't̪es̺]), que é a occidental; nos puntos do casco urbano, a Algalia, San Lourenzo e Campos de San Xosé, sempre se encontrou a solución con [i] ([kono'θi't̪es̺] ou [de'βi't̪es̺]), que é a centrooriental.

No pretérito de indicativo do verbo *ser* ou *ir* existe unha alternancia dialectal paralela a esta na raíz verbal, xa que estes verbos non teñen vocal temática: *f[ɔ]ches* ~ *fuches* (en que a vocal tónica tamén é pechada por metafonía de -⑤). Rexistrouse a forma *foches* na Peregrina, en Figueiras, no Romaño, no Castiñeiriño e en Vidán; *fuches* apareceu nos Campos de San Xosé (véxase *ALGa I*, mapas 51 “Colliches V.T.”, 52 “Colliches *-che-*, *-ste-*” e 360 “Fuches”).

2.10.3. A vocal temática na 3ª persoa de singular do pretérito

As vocais temáticas das 3ª persoas dos verbos da segunda e da terceira conxugación presentan nos territorios adscritos ó concello de Santiago tres solucións:

a) Puntos en que aparece o *-i-* nas dúas conxugacións (*comiu*, *partiu*): Santa Cristina de Fecha [mo'riw 'sua 'naj]; A Peregrina [apare'θiw o 'ðia 'treθe], [ša'liw a 'βirxeŋ]; Figueiras ['kaŋdo ar'ðiw a'ki], [fuŋ'diwme 'toðo 'eŋto].

b) Puntos nas que aparece o *-e-* en tódalas conxugacións (*comeu, parteu*): Algalia [mo'rew o al'kaɫde], [ʃa'lewme aʃi]; San Lourenzo [mo'rew 'aj 'powko], [sa'lewnoz βa'rato]; Campos de San Xosé [poiz ðe'βew ðe 'ser], [ke 'tal ʃa'lew 'eʃo]; Conxo [e'l me apren'dew 'atxo], [bi'βew a'ki]; e o Castiñeiriño [komew 'oʃe], [ʃa'lew βeŋ]; Vidán e Sar *comeu e subeu*.

c) Puntos en que se dá o resultado do galego normal (na segunda conxugación *-e-*, *comeu*, e na terceira *-i-*, *partiu*): Barciela, Nemenzo, Berdía (*viu* de *ver*, *veu* de *vir*, *morreu*, *sentiu*, *esquenceume*, *sufriu*, *ofreceuse*, *apareceu*), e quizais o Romaño. Mostrámo-la nosa dúbida no caso do Romaño porque o informante alterna *abreu* e *abriu* e *veu* e *viu* (ámbolos dous de *ver*), con máis vitalidade nos casos de *-e-* ca nos de *-i-*. Podería pensarse en dúas explicacións: que o seu sistema especializa cada vocal para a conxugación que lle corresponde (*comeu* pero *viviu*), ou que só ten *-i-* como vocal temática (a Peregrina é a continuación natural do Romaño). En ámbolos casos sería un fenómeno en forte remisión: estes resultados vense suplantados pola presenza preeminente de formas con *-e-* para a segunda e a terceira. Dado que só apareceu o *-i-* nos verbos verbos da terceira e no verbo *ver*, irregular da segunda que no tema de perfecto se conxuga coma os da terceira ([ʃa'lew], [ʃu'bew], pero [biw] e [aβriw]), pensamos que se trata da primeira hipótese: O Romaño sería unha zona de transición dun sistema a outro, pero envolvido na zona de influencia da capital. O feito de que en C.39¹² se dea *comeu~partiu* á vez que *comeu~parteu* (e témo-la sospeita de que o sistema *comeu~partiu* tamén exista en Bertamiráns, Ames) confirma esta proposta, xa que C.39 é o punto máis ó sudoeste da provincia da Coruña en que se dá esta especialización da vocal.

Así mesmo, os informantes de Figueiras e a da Peregrina, máis próximos á capital, teñen influencias do sistema desta ([fi]o ke nōm me 'βew], [kaŋdo βiw ke 'noʃa], [komo apare'θiw o 'ðia 'treθe de 'majo / ʃ apare'θew / 'nōŋ]), aínda que manteñen con total vitalidade o seu. Os informantes que non presentan problemas desde este punto de vista son os que teñen o mesmo sistema có da capital: O Castiñeiriño e Conxo.

2.11. Outros fenómenos propios das desinencias

Polo que se refire ás desinencias de número e persoa da 2ª persoa de plural, para tódolos tempos a excepción do pretérito de indicativo, a forma rexistrada foi sempre *-des*. Só se rexistrou para o presente de indi-

¹² Os datos da parte de Galicia que aí aparecen foron tomados de *ALGa I*, mapas 55 “Colleu” e 145 “Partiu”.

cativo e nunha conversa informal cun varrendeiro de Lavacolla a forma *-s* (*non sei qué facés*), que nesta zona debe estar a punto de se extinguir (Mariño 1992: 86). En canto á 2ª persoa de plural do pretérito foi xeralmente *-stes*, inclusive na capital, onde tamén apareceu a única [fi'ʃetʃeðes]. A informante de Santa Cristina de Fecha foi a única que presentou na 3ª persoa de plural do copretérito a desinencia *-no*, en formas como *durano* (duraron), *fono* (foron) e *viñeno* (viñeron), con total vitalidade (véxase *ALGa I*, mapas 354 “Foron” e 416 “Viñeron”).

2.12. Variacións en formas verbais irregulares

2.12.1. Haber e saber

Consideramos estes dous verbos no mesmo bloque porque son verbos cunha evolución morfolóxica moi semellantes e que como veremos son susceptibles de pasar por unha innovacións comúns. Polo que se refire a *haber*, podemos sinalar que no tema de perfecto rexistrouse *houb-* e *hub-*: Santa Cristina de Fecha [owβoar ðe'kote]; Barciela [deʃo 'owβo mojt'irmo]; A Peregrina [owβo a 'miʃa]; Figueiras [owβera 'mojto kar'βaʃo]; Berdía [owβo]; O Romáño [owβo uŋ kaʃa'meŋto], pero [uβo oka'sjon], [uβera 'oʃtjaʃ]; A Algalia [foj 'kaŋdo 'uβo a traŋsi'tjon]; San Lourenzo [uβo 'kɔla], [ke uβera diʃkɔ'teka]; Conxo [uβo 'mojta 'fame]; Sar [owβo]. En canto a *saber*, temos que no tema de perfecto obtívose en Barciela [nɔŋ ʃe 'ʃowβo 'ma reʃu'tao ðel]; na Peregrina [ke o ʃowβera]; en Berdía [ʃe o ʃowβeraŋ]; sen embargo, en San Lourenzo xa recolleemos [nɔŋ 'ʃupeŋ ke mo'rera]. Como vemos, a forma sen ditongo aparece máis no ámbito urbano, onde semella se-la única.

Tamén no seu presente de subxuntivo, as diferencias que presentan co castelán poden ser varridas. Así, para o de *saber* só recollémo-lo castelanismo *sepa* [ʃepa], mentres que para *haber* apareceu un *hayan* [aʃaŋ] nos Campos de San Xosé.

2.12.2. Ir

Coma no galego común, a 1ª persoa de plural do perfecto de indicativo, e a flexión enteira do antepretérito de indicativo e do pretérito de subxuntivo teñen un radical común [fo]-: *fomos*, *fora*, *fose*. Sen embargo, ó igual ca noutras falas próximas (Fernández Rei 1990: 97), rexistráronse formas con [fu] na 1ª persoa de plural do perfecto de indicativo: A Peregrina [fumoʒ βela 'kaʃa], pero [fomoʒa βer] con *fomos* maioritario; O Romáño [fumoʒ a'i pola 'poŋte βi'lar], pero

[fomoz̄ ður'mir a ši'uwejr̄o] con *fomos* maioritario; San Lourenzo [fumoz̄ βe'θiɲalaz̄ ðuas̄], pero [fomos̄ a 'luuɔ o βalne'arjo] con *fumos* e *fomos* máis ou menos á par; Campos de San Xosé [a'la 'fumoʃ]; Conxo [fomoʃ uɲa βeʃ]. No nos parece de ningún xeito que este [u] sexa un castelanismo por influencia de *fuimos*, xa que mellor cremos nunha analoxía coa 1ª persoa de singular *fun*¹³. Igualmente Porto Dapena (1977: 193) documenta *fumos* nos lugares máis próximos á cidade de Ferrol e *fomos* nos máis afastados: “el perfecto ofrece formas con *o* y con *u* en la primera y segunda persona del plural, encontrándose aquéllas en los pueblos más alejados de la ciudad”. A capital móstrase neste sentido máis innovadora.

Para a 1ª persoa de plural do presente de indicativo, rexistrouse *vamos* e *imos*: Santa Cristina de Fecha [i'moʃ ɶ i'hlesja]; A Peregrina [dixoʃe ʃe i'moʃ]; Figueiras [i'moʃ o βajle l'oxo]; O Romaño [fa nōm 'bamoʃ taɲto a'la]; A Algalia ['bamoʃ fa'laɲdo]; San Lourenzo ['bamoʃ 'ilaz̄ ðuas̄]; Castiñeiriño [az̄ 'βeʃez̄ βamoʃ a 'ðar uɲa βɔ'la]. Aparece sistematicamente no xiro “*que lle vamos a facer*”, no que tamén aparece a preposición. Habería que estudar se existe unha certa preferencia pola forma coincidente co castelán dentro do núcleo urbano ou na súa área de influencia. Tamén de acordo coas falas noroccidentais rexistrouse unha certa alternancia *ides-vades* para a 2ª persoa de plural do presente de indicativo.

2.12.3. Poder

En todo o galego de Santiago *poid-* é a forma que presenta a raíz do presente de subxuntivo. Para as formas do pretérito rexistramos sempre a raíz *puð-*, salvo en Figueiras, onde apareceu [nōm 'pujðem fa'lar koɲ'tixo]. En Berdía achamos *que poideran ter* (véxase *ALGa I*, mapas 311 “Puiden”, 312 “Puideches” e 313 “Puidera”).

2.12.4. Poñer

Polo que respecta ó tema de presente, o único resto que documentamos da forma *pór* é *puñ-* para o copretérito: [ɛ o ʃar'xeɲto 'puɲaʃe por ðe'traʃ] no Romaño. As outras formas son sempre derivados de *poñer*: Barciela [poɲi'amōnoʃ] (véxase *ALGa I*, mapa 322 “Poñía / puña”).

¹³ “O *u* VR é etimolóxico nas P¹ e P² do Perf.; nas demais persoas é xeral o mantemento do *o* (◀◆★); as formas *fumos*, *fura*, etc. presentan un tema *fu-* analóxico, como tamén o é *fo-* cando se presenta na P¹ e P²”. F. Fernández Rei (1978/1979: 306).

Por todo Santiago se dan formas *puñ-* para o tema de perfecto, ás veces alternando con *pux-*. A falante de Conxo, que as usaba sempre inconscientemente, negounas ó ser preguntada explicitamente. De tódalas maneiras, son imposibles as formas *puñen* para a primeira persoa e *puño* para a terceira, que nunca apareceron espontaneamente e sempre foron negadas caso de preguntar por elas (Fernández Rei 1990: 99): A Peregrina [ˈpuʃena ˈoŋdo ˈkan]; O Romaño [ˈpuʃemme ɔ ˈpaʃo / marˈtʃeɪ], [ˈpuʃome az ˈmaʃ ˈeʃe ɔˈtor]; A Algalia [ˈpuʃoʃeʒe ˈmalo ɔa kaβeˈθiɲa]; Conxo [nõŋ ʃeɪ ˈðoŋde oʃ ˈpuʃeɪ]; Castiñeiriño [daˈkela ˈpuʃeɪ eŋteˈreʃ] (véxase *ALGa I*, mapas 324 “Puxeches”, 326 “Puxemos”, 327 “Puxera” e 331 “Puxese”).

En Santa Cristina de Fecha, os verbos *poñer* e *ter* presentan na 3ª persoa de plural a forma etimolóxica e non a reconstruída analoxicamente: [aˈora ˈfa ˈpɔm beˈliɲas /// e ˈtiɲãŋ k ˈir pola mãɲãŋ], [e oʃ ˈpaɲs / oʃ ˈpaɲz βeɾaŋ / ˈteɪ ke βeˈrare], [kaŋdo ˈβeɾeŋ de ʃuˈiʃa / ˈpoɲs / ˈbem pɔʃ ˈsews ˈiʃaˈleʃ] (véxase *ALGa I*, 312 “Poñen / Pon”, 374 “Teñen” e 408 “Veñen”).

2.12.5. Sair e valer

Estes verbos xuntámoslos porque poden ter unhas irregularidades comúns, sexa por castelanismo (*salgo, salga, valgo, valga*), sexa por evolución interna (*saio, sallo, saia, salla, valo, vallo*, etc. < -AL•O, -ʎ⊗•ʎ). Encanto a *sair*, o normal foi rexistrar en case tódolos puntos a raíz castellanizada na primeira persoa do presente de indicativo e de todo o presente de subxuntivo *salgo, salgas*, etc: no Romaño [a ˈmĩŋ nõm me imˈpɔrta ke ˈʃaɫxa], [nõŋ ˈʃaɫxo ɔa ˈkaʃa]; ou en Conxo [xuʃta ke ˈʃaɫuɲa βeɪ]; igual nos Campos de San Xosé. Aínda así foi posible rexistrar unha forma da primeira persoa do presente de indicativo *salo* no Romaño [ˈpoɲs ˈew nõŋ ˈʃalo], e unha segunda persoa do presente de subxuntivo *sallas* na Grixoa [nõŋ ˈʃaʃaʃ], que nos dan unha idea de cales puideron se-los resultados propios da zona.

Polo que a *valer* se refire, á parte da raíz castellanizada *valg-* para a primeira persoa do presente de indicativo e para o de subxuntivo, obtivemos en Figueiras [ˈew nõm ˈbaʃo para kaŋˈtar], con radical *vall-* relacionado co anterior [ˈʃaʃa] de *sair*. (Cfr. Santamarina 1982: 185 e *ALGa I*, mapas 121 “Vallo”, 133 “Valla”, 161 “Saio” e 170 “Saia”).

2.12.6. Ter

Para o futuro e o pospretérito rexistramos unhas formas *tendrán* [ˈeʃaʃ ˈowtraʃ teŋˈdram por aˈi] en San Lourenzo ou *tederás*

[teʝe'raloz ʝeβajfo ʝa almo'aða] e *tendería* [teɲde'ria 'kiŋθi 'anos] nos Campos de San Xosé, urbanas e clarísimos castellanismos.

2.12.7. *Traer*

No tema de perfecto observamos unha relativa variedade: en Barciela *el trouxo* ['trowfoos 'kiŋθe ʝias 'antes]; na Peregrina *el trouxo* ['trowfo um mãɲtɛl]; no Romaño *trouxen* ['trowʃeɲ d a'i ʝ a'riβa]; na Algalia *eu truxen* ['ew 'truʃeɲ uɲaz βo'teɟaz ʝe li'kor ka'fe]; en Conxo *trouxen* e *truxen* fóra da gravación; nos Campos de San Xosé, tamén fóra da gravación, aparece *truxen*; en Santa Cristina de Fecha *trouguen* na conversa espontánea (véxase *ALGa I*, mapas 386 “*Trouxen*” e 387 “*Trouxera*”).

3. Conclusións

Neste traballo perseguíronse dous obxectivos:

- a) principalmente, contribuír ó afinado dalgunhas isoglosas morfolóxicas consideradas *a priori* como máis interesantes; e,
- b) secundariamente, mostrar dalgunha maneira algúns dos trazos morfolóxicos que poidan caracteriza-lo galego urbano de Santiago fronte ó rural.

Como conclusións pretendemos: a) encadra-las falas rexistradas en Santiago dentro dos esquemas preestablecidos por Francisco Fernández Rei (1990), baseándonos nos fenómenos que el elevou á categoría de definitorios; e b) observar se no territorio administrado polo concello de Santiago de Compostela se cumpren certos postulados propios da xeografía lingüística para explica-la difusión do cambio lingüístico: concretamente, o estudio da influencia da fala urbana sobre a rural.

3.1. Antes de continuar, vexamos no esquema 1 os fenómenos elixidos como representativos, os puntos principais de enquisa e os resultados recollidos.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1) ditongo [oj]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
2) seseo explosivo	+	-	+	+	-/+	-	-	-	+/-	+
3) seseo implosivo	+	+	+	+	+/-	-	-	-/+	+	+
4) -ANAM > -án	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
5) -ANUM > -án	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+
6) -ANUM > -ao	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-
7) plural en -ns	+	-	+	+	-	-	-	-	+	+
8) <i>comiches, colliches</i>		-	-		-	+	+	+	-	-
9) <i>comeu, partiu</i>	-	+	-	-	-/+	-	-	-	-	-
10) <i>comiu, partiu</i>	+	-	+	+	-	-	-	-	-	-
11) <i>comeu, parteu</i>	-	-	-	-	-/+	+	+	+	+	+
12) te / che	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

I. Os trazos e os seus resultados: 1 = Santa Cristina de Fecha; 2 = Barciela; 3 = A Peregrina; 4 = Figueiras; 5 = O Romáño; 6 = A Algalia de Abaixo; 7 = San Lourenzo; 8 = Campos de San Xosé (Praza Roxa); 9 = Conxo; 10 = Castiñeiriño.

Con todos estes datos podemos dicir que só catro puntos son doadamente adscribíbles ás áreas deseñadas por F. Rei: Santa Cristina de Fecha, A Peregrina e Figueiras; os tres poden introducirse na subárea de transición de *Bembibre* (B-3). Aínda así, presenta nas 3ª persoas do plural do presente de indicativo as formas *fono, viñeno, cortano, eles ten, eles ven*, etc, que o poñen en relación coa área do *Xallas* (B-1). Barciela pertence enteiramente á área de transición de Ordes-Terra de Montes (F-1b) no bloque central.

O resto son outra vez microsubáreas de transición e hai que facer abstracción de fenómenos para poder encaixalas: Conxo e Castiñeiriño forman unidade e poderían ser unha zona de mudanza entre a denominada área *compostelá* (B-4) e a do *Tambre-Barbanza* (B-2), con características desta última pero sen cheísmo, con morfema de número e persoa *-ches* na 2ª do singular do pretérito de indicativo e con acentuación grave do estilo de *cantabamos, fomos, etc.*

O bloque capitalino é tamén unitario ó cen por cen. Mostra grande unidade co bloque anterior: sincretismo de xénero na terminación *-án* e vocal temática *-e-* nas 3ª persoas do pretérito de indicativo da segunda e da terceira conxugacións (*comeu, parteu*). Esta fala afástase daquelas pola vocal temática *-i-* da 2ª persoa tamén no pretérito de indicativo da segunda conxugación e sobre todo polo plural das palabras acabadas en *-n*, trazos propios do galego central; tamén na cidade están sincretizadas no xénero estas terminacións no plural *os irmás ~ as irmás*, o que pon en relación a súa fala coa das Mariñas de Frades e as dos Condes

(pertencentes ó bloque central e á área de transición F-1a), fenómenos occidentais en canto ó xénero e centrais en canto ó número. O Romaño é tamén difícil de situar pois parece distinguir *-e-* de *comeu* e *-i-* de *abriu*, á parte de ter *-ches* para a 2ª de singular do pretérito indicativo da segunda conxugación (pode considerarse como zona de transición entre a subárea de *Bembibre* (B-3) e o galego da capital.

Resumindo, menos as falas dos extremos oeste e, noroeste e nor-dés, que polas súas características puiden integrar nalgunha das áreas descritas por Fernández Rei, as restantes pódense considerar variedades de transición.

3.2. Aínda que saibamos que é unha zona de tránsito de isoglosas, non deixa de estrañárno-lo grande polimorfismo que rexistra un terreo tan pequeno. A abundancia de isoglosas non tería por que supor moito atranco para unha maior unidade lingüística, pois existe no seo deste territorio unha cidade, centro administrativo e de servicios socioeconómicos, culturais e relixiosos dunha comarca que soborda amplamente as marxes do seu Concello. Segundo ensina a dialectoloxía ou a xeolinguística desde hai tempo, cabería esperar unha situación diferente, en que aparecesen menos diferencias. Esta sería froito do influxo modificador e uniformizador exercido pola capital. Como acabamos de ver nesta grande riqueza, a influencia non se produciu a pesar de que as funcións sociais que caracterizan Santiago levan sendo desenvolvidas desde hai ben tempo. Esta *presión* urbana só agora parece estar comezando a producirse.

Esta situación parécenos que pode ter dúas explicacións. Dunha banda, o carácter rural da sociedade galega que durou ata hai ben pouco: só a partir dos anos sesenta se van deixando os labores do campo a prol do traballo na cidade (sen que isto supoña un desvencellamento do mundo rural, Villares 1984: 188-191); polo tanto, aldea e cidade constituían antes dous mundos interdependentes economicamente, pero completamente autónomos no social, e polo tanto, no lingüístico: en termos sociolingüísticos, pódese dicir que aínda que formasen parte dunha mesma comunidade de lingua, pertencían a comunidades de fala distintas (Rotaetxe Amusatégi 1988: 31-32 e López Morales 1989: 50-51). Só agora, cos cambios sociolaborais que se están a producir, as formas lingüísticas da cidade son levadas como innovacións polos novos traballadores ó seu lugar e nel se difunden. Doutra parte, outro factor fundamental que permitiu a diversidade foi o feito de que tódolos servicios que antes citamos eran desenvolvidos (e aínda o son hoxe en grande parte) en castelán, polo que a cidade non puido crear un modelo de lingua galega de prestixio (de galego urbano) para exportar propio das xerarquías da Igrexa, do Ensino Superior, da Xustiza, da Medicina, etc; en principio, nas falas do campo só se integraron os castelanismos que xeraban as

propias institucións rurais (a parroquia, a escola, etc.), e non os exportados desde a capital.

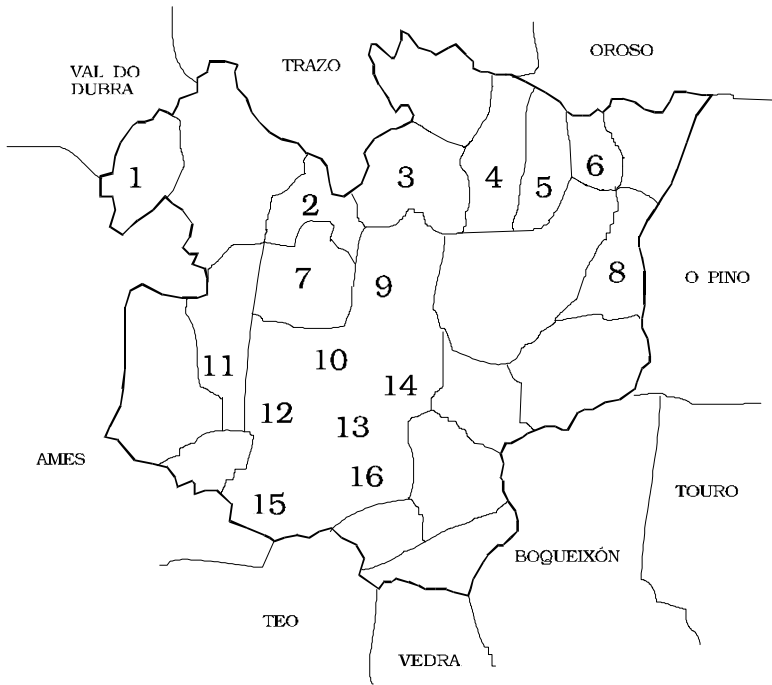
Vemos que todo isto permitiulle ó galego das aldeas da comarca manter unha certa independencia fronte ó galego de Santiago e mesmo manterse no conservadorismo de que xa falaba Constantino García no prólogo ó seu léxico da comarca compostelá: recordémo-los plurais das palabras rematadas en *-n*, os resultados de $-n \rightarrow -m$, as vocais temáticas dos verbos como formas de independencia; as interpolacións dos pronomes, a maior riqueza no uso dos alomorfos dos artigos, ou o mantemento certas contraccións como formas conservadoras. Tamén é este o motivo que permite que o galego rural se manteña menos ‘alterado’ ante o castelán có galego urbano: recordémo-las diferencias na morfoloxía dos verbos irregulares, as formas de tratamento cortés, a colocación e a combinatoria dos pronomes átonos. O galego da capital parece ter unha tendencia a elimina-lo que menos coincida co castelán; por outra banda, parece contar con maiores innovacións: por exemplo, recordémo-la morfoloxía do artigo; ou a posibílísima perda das formas ligadas dos pronomes *convosco*, *connosco* a favor das sintéticas *con nós*, *con vós*, etc.

Bibliografía citada

- Alga I* = Instituto da Lingua Galega (1990): *Atlas lingüístico Galego. Vol. I. Morfoloxía Verbal*. A Coruña: Fundación Barrié de la Maza.
- Alga II* = Instituto da Lingua Galega: *Atlas lingüístico Galego. Vol. II. Morfoloxía Non-Verbal*. (no prelo).
- Álvarez Blanco, Rosario (1983): “O artigo en galego. Morfoloxía”, en *Verba* 10, pp. 169-182.
- Álvarez / Monteagudo / Regueira (1986): *Gramática Galega*, Vigo: Galaxia.
- Cidrás Escáneo, Francisco (1991): “As construcións pronominais en galego. Proposta de clasificación e caracterización”, *Homenaxe ó profesor Constantino García* (Mercedes Brea / Francisco Fernández Rei, Eds.), Santiago de Compostela: Universidade de Santiago de Compostela.
- Coseriu, Eugenio (1981): “Los conceptos de «dialecto», «nivel» y «estilo de lengua» y el sentido propio de la dialectología”, *Lingüística española actual*, III/1, pp. 1-32
- Fernández Rei, Francisco (1978/1979): *O verbo. Contribución á dialectoloxía galega*, Tese de doutoramento (inédita), Universidade de Santiago de Compostela.

- Fernández Rei, Francisco (1990): *Dialectoloxía da lingua galega*, Vigo: Edicións Xerais.
- García González, Constantino (1974): *Léxico de la comarca compostelana*, anexo 1 de *Verba*.
- García, Constantino (1975): “Resultados de -ana en gallego”, en *Verba* 2, pp. 151-156.
- Gimeno Menéndez, Francisco (1993): *Dialectología y sociolingüística españolas*, Alicante: Universidad de Alicante.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*, Santiago.
- López Morales, Humberto (1989): *Sociolingüística*, Madrid: Gredos.
- Mariño Paz, Ramón (1991): *Estudio fonético, ortográfico e morfolóxico de textos do prerrexurdimento galego (1805-1837)*, Tese de doutoramento (inédita), Universidade de Santiago de Compostela.
- Mariño Paz, Ramón (1992): “O sufixo número-persoal da P5 en gallego: o retroceso moderno da solución *cantás*”, *Cadernos de Lingua* 5, pp. 75-97.
- Moralejo Lasso, Abelardo (1977): *Toponimia gallega y leonesa*, Santiago de Compostela: Ed. Pico Sacro.
- Porto Dapena, J. Álvaro (1977): *El gallego hablado en la comarca ferrolana*, anexo 9 de *Verba*.
- Rotaetxe Amusatagi, Karmele (1988): *Sociolingüística*, Madrid: Ed. Síntesis.
- Santamarina, Antón (1974): *El verbo gallego*, anexo 4 de *Verba*.
- Santamarina, Antón (1975): “El adverbio gallego. Estudio basado en el habla del Valle del Suarna (Fonsagrada, Lugo)”, en *Verba* 2, pp. 59-106.
- Santamarina, Antón (1982): “Dialectoloxía galega: historia e resultados”, en *Actas do coloquio de Tréveris*, pp.153-187.
- Villares, Ramón (1984): *A Historia*, Vigo: Galaxia.
- Zamora Vicente, Alonso (1953): “De geografía dialectal: -ao, -an en gallego”, in *Estudios de dialectología hispánica*, anexo 25 de *Verba*, pp. 27-34.

Concello de Santiago de Compostela

1	Santa Cristina de Fecha	9	O Romáño
2	A Grixoa	10	A Algalia
3	Berdía	11	Figueiras
4	Nemenzo	12	San Lourenzo
5	Marantes	13	Campos de San Xosé
6	Barciela	14	Sar
7	A Peregrina	15	Conxo
8	Carballal	16	Castiñeiriño